

- Searle, J. R. (1991). Response: Meaning, Intentionality and Speech Acts (pp. 81–101). In: Lepore, E., R. Van Gulick (Ed.). *John Searle and His Critics*. Oxford, Basil Blackwell.
- Searle, J.R. (1992). Conversation (pp. 7–29). In: Parret, H., J. Verschueren (Comp.). *(On) Searle on Conversation*. Amsterdam, John Benjamins.
- Searle, John R. (2009). Why Should You Believe It (*Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism* by Paul A. Boghossian). *New York Review of Books*, 56: 14, September 24.
- Searle, J. R., D. Vanderveken. (1985). *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Smith, B. (2003). John Searle: From Speech Acts to Social Reality (pp. 1–33). In: Smith, B. (Ed.). *John Searle*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stocker, B. (2006). *Routledge Philosophy Guidebook to Derrida on Deconstruction*. Routledge.
- Swartz, C. & Cilliers, P. (2003). Dialogue disrupted: Derrida, Gadamer and the ethics of discussion. *South African Journal of Philosophy*, 22: 1, 1–18.
- Urmson, J. O. (1967). J. L. Austin (pp. 232–238). In: Rorty, R. M. (Ed.). *The Linguistic Turn: Essays in Philosophical Method (With Two Retrospective Essays)*. Chicago, University of Chicago Press.
- Urmson, J. O. (1969). Austin's Philosophy (pp. 22–32). In: Fann, K. T. (Org.). *Symposium on J. L. Austin..* Routledge & Kegan Paul.
- Vanderveken, D. (1990). *Meaning and Speech Acts: Principles of Language Usage (Vol. 1)*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wisdom, J. (1953). *Philosophy & PsychoAnalysis*. Oxford, Basil Blackwell.
- Wisdom, J. (1965). *Paradox and Discovery*. Oxford, Basil Blackwell.
- Wittgenstein, L. (1958). *Philosophical Investigations*. Oxford, Basil Blackwell

Забележка: Встъпителната академична лекция е изнесена на 05.12.2012 г. във Франкофонския център на Софийския университет „Свети Климент Охридски“.

Donka Mangacheva

✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504, Sofia, Bulgaria
E-mail: dmangacheva@gmail.com

СЛЕД ВЕК И НЕЩО ЗА „МАЛЪКЪ ТУРСКО- БЪЛГАРСКИ РЕЧНИКЪ“

Емил Боев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията представя изданието през 1896 година в Солун „Малък турско-български речник“. Внимание се обръща на живота на неговия съставител – Стоян Тилков, и на ролята на този труд за развитието на българската тюркология. На базата на примери и препратки към съвременната им употреба авторът създава цялостна представа за организацията и спецификата на речника.

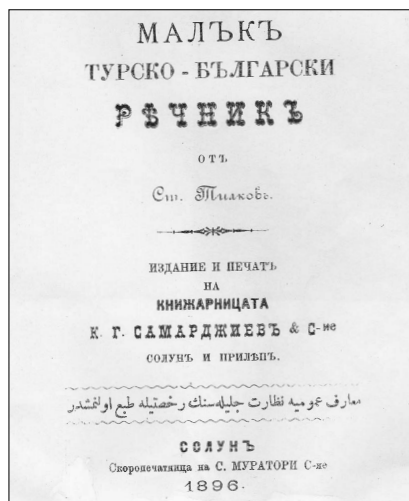
Keywords: Turkology, dictionary, Turkish language, Bulgarian language

През 1896 година в град Солун е отпечатан така озаглавеният турско-български речник, изготвен от видния български културен, църковен и обществен деятел от Македония Стоян Тилков. Не ни е известно досега някой да е представял пред българската наука и общественост този пионерски труд на автора, качествата и особеностите на който заслужават внимание. Речникът представлява интерес за турската и българската диалектология, както и за изследването на тюркско-българските езикови контакти в исторически план.

От вътрешната заглавна страница на речника става ясно, че той е „издание и печат на книжарницата на „Г. К. Самарджиев и С-ие в Солун и Прилеп“.

Въпреки че авторът на речника го е обявил за „малък“, това определение не можем да приемем буквално поради 614-те страници, които той съдържа и които съвсем не подхождат на това определение. Форматът му обаче наистина е малък, което улеснява неговото пренасяне и използване в различни условия.

В печатните издания информацията за Стоян Тилков е съвсем оскъдна и затова сме принудени да предложим на читателя само малкото по обем, но точни данни за него, които открихме в Уикипедия.

„Стоян Тилков е български юрист, просветен деец и революционер, деец на Вътрешната македоно-одринска революционна организация.

Биография:

Стоян Тилков е роден на 18 януари 1870 г. в демирхисарското село Кърчово, тогава Османската империя. Завършва турската гимназия в Солун през 1893 г. и право в Цариград през 1897 г. В периода 1897–1904 година е преподавател в Цариградската българска духовна семинария и същевременно е член на Цариградския революционен комитет на ВМОРО. Между 1904–1906 година е секретар на българската църковна община в Сяр. След Младотурската революция от юли 1908 година участва в дейността на Съюза на българските конституционни клубове. На втория конгрес на организацията е избран за представител на Цариградския вилает в Съюзния съвет. Сътрудничи с Панчо Дорев и става член на турския сенат.

По-късно преподава турски език в Софийския университет.“

От данните за Стоян Тилков в интернет, както и от предговора към речника, става ясно, че още преди да е завършил юридическото си образование в Цариград, авторът е бил изготвил и публикувал труда си. Впечатляващи са подбудите за написването му и затова тук ще ги приведем дословно.

„Нуждата от научаването на турския език отдавна е съзната у насъ, това се вижда и отъ програмитѣ на нашитѣ училища, дѣто той държи едно видно мѣсто. Обаче, нѣманието поне на най-необходимитѣ спомагала по този труденъ нѣ и отъ голѣма полза за насъ езикъ, прѣчи на добрия успѣхъ.

Водимъ от мисълтъта да улесниѣ що-годѣ изучванието му в нашитѣ училища, азъ се завѣхъ за съставянието на този *Малѣкъ Турско-български рѣчникъ*, ако и да съмъ знаялъ всичкитѣ мѣжнотии съпровождающи подобно прѣдприятие.

Турския езикъ понеже е взимствувалъ отъ арабския и персийския езици, особено от първия, извѣстенъ като единъ отъ най-богати езици на свѣта, прѣдставлява доста мѣжнотии при точното прѣдавание значението на думитѣ, даже и за по-обработенитѣ езици от българския. До сега издаденитѣ турско-френски рѣчници потвърдяватъ това.

Прѣдлагаемия рѣчникъ, понеже е прѣдначаненъ главно за новоучащитѣ турски езикъ, то за да бѣде общедостѣпенъ, гледалъ съмъ да не се уголѣмява обемът му, като съмъ внимавалъ да съдържа само най-употрѣбителнитѣ думи, съ изключение на заетитѣ отъ френския и други западни езици, които се употрѣбават и въ българския езикъ, слѣдователно извѣстни намъ.“

След това представяне на Стоян Тилков и на мотивите, от които е бил воден, за да напише „*Малѣкъ турско-български речникъ*“, ще направим кратък тематичен преглед на неговия труд, който е крачка напред в развоя на българската лексикография в онова време.

Буквите и знаците, които Стоян Тилков използва за *транскрибиране* на заглавните думи, не представляват научна звукописна система. Те са само

практическа уредба, предназначена за нуждите на широк кръг българи, които да бъдат улеснени при усвояването и изговора на турските думи. Тя е съставена почти изцяло от буквите на използваната в онова време българска азбука.

Ако за предаването на повечето турски звукове съществуват подходящи български букви, то за предназначенияте закръглени гласни *ö* и *ü* използваните писмена бележат само някои качествени особености на двата турски вокала. В учебниците по турски език за чужденци обикновено се твърди, че те съвпадат съответно с френските гласни *eu* и *u*, което е неточно. Подобен изговор звучи комично и подигравателно.

Звуковете на турските думи, които предаваме с буквите на съвременната турска латиница, в речника са предадени по следния начин:

a – a: ак ‘бял’
b – b: бал ‘мед’
c – dj: джам ‘стъкло’
ç – ç: чам ‘бор’
d – d: дурмак ‘спирам; стоя’
e – e: ет ‘месо’
f – f: фес ‘фес’
g – g: гери ‘назад’
ğ – ğ (γ): дог’ри ‘право, вярно’, ‘баяг’ и ‘обикновен’
h – h: ахмак ‘глупак’
ı – ı, ж: сжг’ър ‘добитък, вол’
i – u: биз ‘ние’
j – j: женде ‘изпокъсан’
k – k, къ: бакмак ‘гледам’, сюртюк ‘скитник’
l – l, лъ: ал ‘розов’, гюзел ‘хубав’, ешилъ ‘зелен’
n – n: кан ‘кръв’, дана ‘теле’
o – o: бол ‘изобилен’, олмак ‘ставам, бивам’
ö – ö, ъо: йод ‘жлъчка’, къор ‘сляп’
p – p: пуси ‘засада’, иплик ‘конец’
r – r: каръ ‘жена, съпруга’
s – s: сиз ‘вие’, кузи ‘агне’
ş – ş: каш ‘вежда’, шарт ‘условие’
t – t: бут ‘кълка, крак’, юг’урт ‘кисело мляко’
u – u: дурмак ‘спирам, стоя’, мум ‘свещ, восък’
ü – ü: дюз ‘равен’
v – v: вар ‘има’
y – y: калай ‘калай’, сайги ‘уважение’
z – z: къз ‘момиче, девойка’
както и съчетанието *ya – я*: яли ‘бряг, крайбрежие’

Единственият знак в писмената уредба е дефисът (малката отвесна чертичка), изписан на десния горен край на буквата *z* – *z'* за означаване на спирантното *z* (*y*): *юг'урт* ‘кисело мляко’, *сжз'ър* ‘добитък, вол’.

Комбинаторните явления в турската езикова практика в Западните Балкани са типична тяхна черта. Те са довели до значителни промени на вокалната система на турските говори. Заетите турцизми в съседните балкански езици запазват тези изменения, най-забележим резултат от които е нарушената вокална хармония.

Редукцията на отворените и неударени гласни е широко застъпено явление на турските говори в Македония. След заглавните думи в речника, в които има редуцирани гласни, не посочваме книжовното им съответствие, от което биха могли да произлизат, понеже засега остава неизяснен въпросът дали редукцията е настъпила допълнително на мястото на първичната и преди употребяваната гласна, или се е получила спонтанно при усвояването на турския език от торбеши и помаци като субстратно влияние.

Ето и примери от речника, които илюстрират наличието на вокална редукция, чужда на турските езици:

бюджек ‘буболечка’ (88), *бури* ‘тръба’ (101), *буг'аз* ‘гърло; проход’ (101), *бюлюк* ‘стадо’ (103), *чивик* ‘пъргав’ (420), *кумиш* ‘съсед’ (423), *турти* ‘утайка’ (349), *кури* ‘сух’ (420), *кюпри* ‘мост’ (449), *уг'лан* ‘малък слуга’ (68), *илчи* ‘пратеник, посланик’ (78) и др.

Елизията, или по-точно *сливането на съседни звукове*, между които може да е отпаднала впечатляващо палаталната съгласна *y* (й), променя задноезичните гласни в предноезични и по този начин се нарушава вокалната хармония.

Нарушаването на вокалната хармония при някои афикси (наставки и окончания) е характерна фонетична особеност в западнобалканските турски говори, която е намерила отражение в речника при транскрибирането на турските примери:

даи ‘вуйчо’ (227), *каиш* ‘ремък’ (403), *каик* ‘лодка’ (403), *иртмак* ‘късам, съдирам’ (605), *игин* ‘куп’ (606) и др.

Наставката *-и* (срвн. *-i⁴*): *куиш* ‘надбягване’ (421), *бури* ‘тръба’ (99), *съзи* ‘болежка’, *рти* ‘тежест, тегло’ (338) и др.

Наставката *-гил/-ки* (срвн. *-gi⁴/-ki⁴*): *сайги* ‘уважение’ (319), *баски* ‘уред за притискане’ (83) и др.

Наставката *-дил/-ти* (срвн. *-di⁴/-ti⁴*): *патърди* ‘шум, врява’ (109), *чатърди* ‘скърцане, трясък’ (185), *съкънти* ‘притеснение’ (332), *соинти* ‘обир’ (330) и др.

Наставката (< окончанието) *-си* (срвн. *-(y)asi/-(y)esi*): *ятси* ‘време за лягане, време за спане’ (78).

Интересни лексикални особености в речника се наблюдават както в турските заглавни думи, така и в обясненията им на български. Съставителят е

отбелязал, че умишлено не е включил думи от западните езици и такива от турски, които имат пълни съответствия в български, за да не увеличава излишно обема на помощното пособие. Като подчертаваме отново значението на част от заглавните турски думи и на някои български думи от тълкуването им, добавяме, че самото им наличие, формата и значението им са база за изследване по диалектология и историческа граматика на двата езика. Като илюстрация на тази възможност ще се спрем на определени примери от тях.

Остарелият за времето си и малко известен османизъм *женде* е обяснен по следния начин – ‘вѣтъхъ, закърпен’ (296). Употребеният прабългаризъм диал. *вѣтък/ вѣток* е разпространен от Мизия до Македония.

Широко известни и употребявани в турския език са българизмите *пиличъ* ‘пиленце’ (115) и *плячка* ‘обир; плен’ (115) (Ерен, 1999: 333–334).

Нарочно ще отбележим думата *балабан*, тук със значение ‘дебел, пълен’ (85), която според някои писмени извори и турски диалекти в Македония е българизъм. Куриозното в случая е приписваното значение на този божем българизъм в някои османски речници – ‘мечка’. Етимологията на *балабан* с подобно значение е тюркска и пределно ясна по състав. Първият елемент е *бал* ‘мед’, а вторият *обан* > *абан*, причастие на глагола *оп(б)-* ‘лапам, лакомо гълтам’, сиреч *обан* ‘лапаш, глтащ’. Значи, мечката е определена като ‘лапаща мед’. Същият глаголен корен е основа на турцизма *obur* ‘лаком’, на тюрцизма *опыр, obur, vapar* и българизма *въпър, вампир* и други негови варианти. Без съмнение източнобългарската „Баба Глта“, с която плашат непослушните деца, съдържа елемент, който е табуирана форма на животното мечка.

Наред с книжовното название на хляба *ектек* в речника е включен и диалектизмът *etmek idem* (12), употребяван в различни турски диалекти, както и в повечето тюркски езици (Севортьян, 1974: 254–257).

С местното диалектно значение е обяснена думата *бунак* ‘престарял’ (101), докато по-разпространено е значението ‘глупак, оглупял’, което е първично и по-древно от посоченото в речника.

Друг разпространен в българското народностно езиково пространство прабългаризъм, употребяван като нарицателно съществително и като лично име, е *крагуй*. Тук той е обяснение на персизма в османския език *шахин* ‘сокол, крагуй’ (300). Среща се и като име на селища и местности. Звателната форма на *крагуй* – *кръго!* сме регистрирали в песенния фолклор на беломорските българи: „*Кръго ле, пиле шарено!*“.

Въпреки солидното си образование на турски и отличното владение на писмената османска реч Стоян Тилков, очевидно под влияние на турския, говорен от турци и българи в Югоизточна Македония, допуска в речника българизми от типа *лика* ‘лице, физиономия’ (463), вероятно от израза *лика-прилика*, който турците никъде другаде не употребяват и не знаят.